

Становище полтавських репатріантів у перші повоєнні роки // Наукові записки. Збірник праць молодих вчених та аспірантів / Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. — 2012. — Т. 25. — С.565-577.

Віта ЛАХНО

(Полтава, Україна)

314.151.3-054.75(477.53)«1945/50»

Становище полтавських репатріантів у перші повоєнні роки

Однією з категорій населення Полтавської області, яка довгий час залишалася поза увагою дослідників є колишні «східні робітники» нацистського рейху». Основною причиною цього стало тривале замовчування органами влади факту їхнього існування. Майже до розпаду СРСР, в якому ці люди довгий час мали статус колаборантів, про їхню долю не прийнято було говорити.

Однак долі цих людей, кинутих, здебільшого, у підлітковому віці у вир протистояння двох тоталітарних імперій потребує детального дослідження. Серед багатьох поневірянь які довелося їм пережити у роки другої світової війни особливе місце належить процесові репатріації.

Мета статті полягає в аналізі становища полтавських репатріантів у перші повоєнні роки. Відповідно до поставленої мети спробуємо вирішити наступні завдання: розкрити правовий статус репатріантів; виокремити групи колишніх полтавських оstarбайтерів після повернення на батьківщину залежно від їх допуску до роботи, навчання та кар'єрного зростання; показати особливості ставлення до них з боку колег, односельців, начальників, родичів.

Новизна положень статті визначається тим, що до наукового обігу вводяться раніше невідомі архівні матеріали та неопубліковані спогади колишніх оstarбайтерів — жителів Полтавської області, а також вперше показане становища полтавських репатріантів у перші повоєнні роки.

Джерелами нашого дослідження є неопубліковані документи, що зберігаються в архівосховищах Центрального державного архіву вищих

органів влади і управління, Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Державного архіву Полтавської області та Державного архіву Російської Федерації. Це різного роду інформація про політичні настрої репатрійованих, облікова та фінансова звітність репатріаційних органів, повідомлення про прийом, побутове та працевлаштування повернених громадян, транскрипти інтерв'ю з полтавськими оstarбайтерами. Останні взяті автором особисто, упорядковані й до 2011 р. зберігалися на кафедрі історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. З 2011 р. вони передані до Державного архіву Полтавської області.

Проблема повернення колишніх оstarбайтерів на батьківщину не дістала висвітлення в радянській історіографії, окрім незначних досліджень [15]. Першими науковими публікаціями, присвяченими репатріації, були статті російських науковців О. Шевякова та В. Земскова [9; 41]. Учені зосередили увагу на міжнародних, правових, соціальних аспектах процесу репатріації, відтворили структуру, методи діяльності радянських репатріаційних органів, навели статистичні дані руху репатрійованих у різні республіки Радянського Союзу. Інший російський історик Ю. Арзамаскін, простежуючи процес репатріації радянських громадян у 1944-1953 рр., назвав кількість оstarбайтерів, які знаходилися у Третьюму Рейху на момент капітуляції Німеччини в окремих країнах [1]. Автор зосередив свою увагу на особливостях репатріації радянських громадян із західних зон окупації Німеччини, Австрії і країн Європи (Албанії, Бельгії, Голландії, Греції, Данії, Італії, Люксембургу, Норвегії, Польщі, Румунії, Угорщини, Фінляндії, Франції, Чехословаччини, Швейцарії, Швеції). Історик, визнаючи примусовий характер радянської репатріації, однак, зазначив, що якби вона була добровільною, то чисельність радянських громадян, які не повернулися б до СРСР, склала не більше 1 млн. осіб.

Особливості репатріації українських громадян розглянула українська дослідниця О. Буцько [2; 3]. У низці публікацій вона описала організаційний

процес створення репатріаційних органів в Україні та результати їхньої діяльності, акцентуючи увагу на способах поведінки радянських військових із звільненими колишніми оstarбайтерами під час фільтрації. Авторка назвала проблеми, що виникли в репатріантів у післявоєнному радянському суспільстві. Питанню репатріації присвячена монографія М. Куницького «Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор)» [14]. Дослідник визначив причини (політичні, соціально-економічні, національні, релігійні) небажання частини радянських переміщених осіб повернутися до СРСР; охарактеризував методи та механізми здійснення репатріації; зацентрував увагу на тому, що більшість колишніх оstarбайтерів, які повернулися на батьківщину, зазнали там дискримінації.

В останні роки з'явилися публікації, присвячені долі колишніх оstarбайтерів після повернення на батьківщину. Зокрема, у працях історика М. Ковалю, що вийшли друком після розпаду СРСР, оstarбайтери трактуються не тільки як «раби Гітлера», а й як «ізгої Сталіна» [11; 12]. Т. Пастушенко в низці публікацій назвала способи соціальної адаптації репатріантів у повоєнному радянському суспільстві, виокремивши їх у маргінальну групу [16; 17; 18]. Російський науковець П. Полян зауважив, що радянські військовополонені й меншою мірою оstarбайтери пройшли трагічний шлях від «жертв двох диктатур» через стадію «заручників холодної війни» до стадії «жертв двох демократій» [19].

Інший російський дослідник В. Земсков, дійшов висновку, що в перше повоєнне десятиліття колишні оstarбайтери перебували ніби на «узбіччі» радянського суспільства [9]. У монографії Є. Зубкової підкреслюється підозріле й негативне ставлення до репатріантів з боку місцевої влади. Авторка пояснила, чому радянська влада їх «боялася». Вона називає колишніх східних робітників «неповноцінними» радянськими громадянами [10]. Німецький дослідник У. Герберт наголосив на особливому становищі

радянських репатріантів, порівнявши їх з польськими і французькими. Автор підкреслює, що вони на довгі роки стали «жертвами репресій» [44].

Однак подібної роботи щодо полтавських остарбайтерів поки що немає. Залишається не розкритим становище полтавських репатріантів у перші повоєнні роки.

Радянська влада завжди підозріло ставилася до тих, хто був за кордоном. Але ці підозри особливо посилювалися щодо репатріантів. Їхнє кількарічне перебування в Третьюму Рейху і вплив «нерадянського» повсякдення призвели до змін у ментальності колишніх остарбайтерів. Вони поверталися на батьківщину іншими людьми, які бачили західний спосіб життя, а тому могли захоплюватися та засвоювати окремі його риси. Як наслідок, радянська влада боялася репатрійованих. Під час фільтрації вони часто відповідали не як «радянські люди». Повернувшись на батьківщину, репатріанти могли возвеличувати капіталістичну систему господарства, культуру й демократію, тобто вихвалити західний спосіб життя. Так, завідувач організаційно-інспекторським відділом ЦК КП(б)У А. Зленко повідомляв вище керівництво про антирадянські настрої колишніх репатріантів: «У Німеччині відсутні колгоспи. Німці живуть добре. Якби не було колгоспів і у нас, то й хліба було б більше»; «Дивіться, які люди повертаються з Німеччини: гарно одягнені, культурні...», «У Німеччині життя гарне, народ там живе добре, в магазинах всього багато і дешево. Німецький народ культурний, техніка у них розвинута краще, ніж в Радянському Союзі. У нас же народ живе погано» [38, арк. 8]. Навіть у селі часто люди, які поверталися з Третього Рейху, вирізнялися від інших: одягом, що привезли з собою, мовою, культурою. Колишня остарбайтерка М. Соколова зауважує: «Я... попривозила одягу таку германську, дужче інтелігентна, чим у нас... ті, що були в Германії трошки отак одрізнялись від селян, наблотикались між німцями, німці, я тобі скажу, культурні люди» [28, арк. 7].

Отже, факт перебування в Третьюму Рейху навішував на людину ярлик. Хоча офіційно усіх репатріантів вважали повноправними радянськими громадянами й на них поширювалося радянське законодавство. Окрім цього, особливо «нужденні» репатріанти мали право на отримання одноразової грошової допомоги від держави розміром 150 крб. Так, у грудні 1944 р. з цією метою в Полтавську область було спрямовано 3 000 крб. [30, арк. 7-8]. Проте ці кошти так не використали й у липні 1945 р. їх перерахували до Полтавського Державного банку [32, арк. 70]. Загалом у 1945-1946 рр. 4 505 полтавців отримали грошову допомогу [34, арк. 176]. Окрім грошової надавалася також матеріальна допомога: продуктами та хлібними картками; взуттям і одягом; промисловими товарами; паливними матеріалами; худобою; присадибними ділянками; посівними та будівельними матеріалами; житлом [33, арк. 125; 35, арк. 102].

З репатрійованими обов'язково проводили масово-політичну роботу. Для цього організовувалися бесіди з прибулими громадянами як безпосередньо в Пунктах з прийому та розподілу репатріантів (ПРП), так і на залізничних вузлах, підприємствах, куди вони влаштовувалися працювати. Однак у 1945 р. у Полтавській області таку роботу вели недостатньо. Зокрема, у м. Кременчук, що мало вузлову залізницю та річкову пристань, не проводили жодних бесід із репатрійованими й не виділяли агітаторів для цього [39, арк. 9].

Не дивлячись на те, що репатріанти офіційно вважалися повноправними радянськими громадянами, вони завжди знаходилися під контролем органів влади. Причому, на думку української дослідниці Т. Пастушенко, «найбільш ефективними засобами... виявилися не карні, а превентивні засоби: паспортизація, прописка, анкетування, характеристика» [18, с. 123]. Тому їхній статус, переконана авторка, «мало чим відрізнявся від статусу кримінального злочинця — ті ж самі «бесіди» з працівниками НКВС та НКДБ, заведення спеціальної «справи», обов'язок реєстрації в міліції, заборона проживання у великих містах» [18, с. 117].

Усіх колишніх остарбайтерів, які повернулися до Полтавщини, об'єднаємо у три групи:

1) «відробітчани» — ті, хто вимушено відпрацьовував свій «борг» перед батьківщиною;

2) особи, у подальшому житті яких виникли проблеми через перебування у Третньому Рейху;

3) репатрійовані, на облаштування й кар'єру котрих цей факт не вплинув.

До першої групи належать чоловіки-репатріанти та військовополонені, яких не зарахували при фільтрації до лав Червоної армії. Їх прямо з прикордонних таборів відправляли до трудових батальйонів НКО, що створювалися по всій території України, та привозили до великих промислових міст, де, відібравши документи, змушували працювати на важких некваліфікованих роботах [16, с. 255; 43, с. 322]. Так, П. Проскура пригадує: «Зібрав нас майор... і сказав: «Вам нада іскупить свій долг перед Родіной». Будете їхати на різні роботи. На будівництво шахт і так далі. Потім погрузили нас у поїзд і довели... у Челябінск (у Копейськ)» [25, арк. 4]. Подібна ситуація трапилася з О. Ластовкою, якого, везучи в Донбас, суворо попередили: «Хто придума втекти, то називається «ізмєнник родіни». У шахті юнак пропрацював 2,5 роки, так і не побачившись із рідними. Оскільки хлопцеві не дозволяли повернутися на Полтавщину, він утік. І лише рідний дядько врятував Олександра від тюрми (загрожувало ув'язнення на 5 рр.), домовившись із районним прокурором [29, арк. 8-9]. У цілому трудові батальйони офіційно проіснували до літа 1946 р., але не всі «відробітчани» змогли повернутися додому. Їх залишили працювати там і надалі [16, с. 255].

Частина репатріантів, не потрапивши у своєрідне «заслання», безплатно відпрацьовували свою «провину» за місцем проживання. Так, К.Г.Герасимова повідомила, що її відразу після повернення додому в сільраді змусили відпрацьовувати 2 місяці виконавцем (виконувати різноманітну поточну роботу) і лише потім їй надали непростигну роботу в колгоспі. Вона стала телятницею [27, арк. 30].

Друга група — це особи, які через перебування в Рейху, зазнали певних труднощів при працевлаштуванні, навчанні, кар'єрному зростанні тощо. Найбільше вони були помітні при влаштуванні на роботу. Хоча й вважалося, що всі повноцінні радянські громадяни повинні працювати, але на частину колишніх остарбайтерів це правило не поширювалося. Через «заплямоване» минуле їх або працевлаштовували на некваліфіковані роботи, або звільняли, дізнавшись про факт перебування в Третньому Рейху, або відмовляли в прийомі на роботу. Так, мешканка м. Полтави О. Муравйова пригадує: «Десять год ніхто не приймав на роботу! Ніхто! Уже я, де це, 45 году маю місяці освободилася, 1 мая. Я приїхала 10 числа додому і не принімали до 56 году. Ніхто не приймав ніде... Нас считали, шо ми враги Родіни. Да це вже Верховна Рада, як стала у 90-их годах, тоді нас принімали до, ето самое, до бойових дій. А тож нас призирали, це «фашисти». І на роботу та брат двоюродний, моєї мами двоюродний брат, так він мене ото встроїв, а то ніде не можна було встроїться. Шо Ви?» [24, арк. 7]. К. Акудіна також зауважує, що при влаштуванні на роботу до Полтавського шпиталю їй відмовели, оскільки вона «була в Германії» [22, арк. 6]. І. Кірія відразу звільнили з роботи, коли дізналися, що він «репатріант» [36, арк. 102]. Інколи на промислових підприємствах створювали окремі спеціальні бригади з колишніх остарбайтерів, які виконували найтяжчу роботу [31, арк. 60].

Отже, колишнім остарбайтерам судилося працювати на важких, трудомістких, непрестижних, часто шкідливих роботах. Непоодинокі випадки, коли робота на Батьківщині була виснажливішою, аніж у Німеччині. Водночас, така нерівність у працевлаштуванні та можливостях кар'єрного зростання йшла в розріз з конституційним правом на вільний вибір професії, проголошеним сталінською Конституцією 1937 р.

Окрім труднощів, пов'язаних із працевлаштуванням, колишні остарбайтери зіткнулися й з перешкодами в здобутті освіти. Траплялися випадки, коли навіть дітям, які були в Німеччині, при поверненні на Батьківщину незаконно відмовляли в прийомі до школи. І лише особисті зв'язки допомагали в отриманні проголошеного Основним законом права

кожної радянської людини на освіту. Так, мешканці м. Лубен М. Перебийнос відмовили в продовженні навчання. Коли Меланія Яківна після війни вирішила піти до 6 класу, її не взяли до школи: «Те дети, которые были в Германии, подростки, их в школу не брали! ... в том числе и мне отказывали в школу. ... Затем через знакомых, через круг знакомых, дали мне разрешение... и я поступила...» [26, арк. 8].

Проблеми в колишніх оstarбайтерів виникали і при вступі до середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. «Мені можна було піти учитися на врача, то мене не взяли, бо я була в Германії», — оповідає К. Акудіна [22, арк. 6]. А от М. Перебийнос вдалося вступити до медичного училища, проте її класний керівник суворо попередив: «Хочешь учиться, значит так: нигде ни слова, где была, что видела, что делала — ни звука. А то будешь отчисленная сразу...» [26, арк. 8].

Інколи колишні оstarбайтери стикалися зі спротивом керівництва підприємств, яке перешкоджало їм продовжувати навчання. Навіть після отримання виклику із навчального закладу їх не відпускали на складання іспитів. Подібний випадок трапився з уродженцем с. Довгалівка Великобагачанського району Полтавської області П. Проскурою. Той, після відмови начальника шахти, де він відпрацьовував свою «ганьбу», звернувся до прокурора, який порадив робітникові їхати на екзамен до технікуму за викликом і не питати дозволу ні в кого, оскільки «... він (начальник шахти. — В.Л.) не мав права затримувати тебе (П. Проскуру. — В.Л.) на здачу екзаменів» [25, арк. 5]. Так Петро Іванович і вчинив: не отримавши від керівництва документів, приїхав у Красногорівку до технікуму, де успішно склав іспити й розпочав навчання. Його документи керівництво шахти надіслало вже на вимогу технікуму.

Окрім цього, одним із методів пониження колишніх оstarбайтерів була заборона приймати їх до лав комсомолу та партії [26, арк. 9]. Як правило, їм встановлювали негласний випробувальний термін.

Репатріанти мали право повертатися тільки на місце свого попереднього проживання. Це робилося з метою полегшення обліку та нагляду за ними [4, с. 323]. Частина з них влаштовувалася на житлових площах своїх родичів чи

знайомих. Але багато репатріантів зіткнулися з тим, що їхні будинки були зруйновані, розграбовані або відібрані радянською владою. Доки вирішувалося питання про повернення житла, вони змушені були шукати собі тимчасове житло. При цьому, якщо було доведено, що особа добровільно виїхала до Німеччини, її позбавляли права на повернення власного житла. Так, уродженцю с. Головач Полтавського району П. Шерстюк постановою №32 виконавчого комітету Полтавської районної Ради депутатів трудящих від 15.01.1948 р. відмовили в поверненні свого будинку через те, що він під час відступу німецьких військ у 1943 р. добровільно виїхав до Німеччини. Таке рішення обґрунтовувалося тим, що після від'їзду його будинок, як покинутий, був узятий на облік райфінвідділом й переведений у державну власність [6, арк. 104]. Якщо ж особа була примусово вивезена до Третього Рейху, то після повернення на батьківщину за рішенням суду її власність могли повернути [5, арк. 104].

Частина репатріантів, повернувшись додому, влаштуовувалася на роботу, продовжувала навчання тощо. Траплялися випадки, коли за гарну роботу вони отримували грошові премії, подяки, працювали на престижних посадах, їх нагороджували орденами та медалями [34, арк. 176; 40, арк. 73; 8, арк. 103; 7, арк. 16]. Так, станом на 1950 р. у Полтавській області 290 репатріантів працювали депутатами рад [37, арк. 59-78].

Часто для того, щоб уникнути проблем при працевлаштуванні, зростанні кар'єри, отриманні житла тощо колишні оstarбайтери приховували факт свого перебування в Третьому Рейху. Н. Галавур пригадує: «... не писала в своїй анкеті, що я в Германії була, бо мене б, напевно, не прийняли (на роботу — В.Л.)» [23, арк. 15]. К. Герасимова також вдалася до подібної стратегії: «Коли я на швейну фабрику... поступала, дак я вобще скрила, шо я була в Германії» [27, арк. 29].

До цієї групи репатріантів належать також сільські мешканці, які відмічають співчутливе ставлення до себе. Їх жаліли, родина радісно зустрічала. Та й претендували вони не на багато: за кордон виїжджати не

прагнули, бажаючих навчатися у виші було небагато. При працевлаштуванні їм надавали роботу в колгоспі (дояркою, ланковою, конюхом, пастухом тощо), допомагали відбудувати будинок тощо.

Ставлення до репатріантів з боку колег, односельців, начальників, родичів, знайомих було різним. Одні зазначають, що воно було «доброзичливим», «співчутливим», а інші — навпаки, зневажливим. Уродженець Драбівського району Полтавської області О. Дорошенко пригадує: «Після повернення на Батьківщину я і мої товариші постійно відчували якусь «соціальну і політичну неповноцінність». А як же: був у Німеччині тоді, коли такі, як ти, воювали на фронті. Ніхто не міг поставити питання: А хто ж винен, що мільйони таких, як я, потрапили ворогу в «подарунок?» [21, с. 50]. М. Савченко ще перебуваючи у фільтраційному таборі, відчувала себе «незаслужено приниженою» з боку радянських офіцерів. У подальшому житті це призвело до того, що вона завжди «відхиляла залицяння» офіцерів: «...я не могла перешагнуть впечатление той первой встречи» [20, с. 303].

Також не слід нехтувати тим фактом, що на настрої, а відповідно й ставлення оточення до українських оstarбайтерів після визволення, значний вплив мала пропаганда, розгорнута радянською владою у 1942 р. Зокрема, пропагувалося, що молодих дівчат «відправляють у будинки розпусти на втіху фашистській наволочі», «...п'яні німецькі кулаки, фермери, поміщики гвалтують дівчат-підлітків, віддають їх у любовниці своїм холуям, заражають їх сифілісом» [42, с. 23; 13, с. 8]. Зрозуміло, що у свідомості більшості людей закріпилися ці слова.

Таким чином, у повоєнні роки на теренах Полтавської області з'явилася окрема категорія громадян — репатріанти, тобто працівники підприємств Третього Рейху під час другої світової війни. Однак радянська влада не вважала за необхідне про них згадувати: їх не вважали учасниками війни, прирівнюючи до зрадників, політичних в'язнів чи просто неблагонадійних осіб. У результаті цього було різне ставлення до них після репатріації та

повернення до СРСР поміж простого населення та представників місцевої влади. Одних відразу ж відправляли на каторжні роботи чи безоплатно відпрацьовувати «свою провину» за місцем проживання; інші не могли працевлаштуватися, навчатися, кар'єрно зростати; на третіх (переважно мешканців сільської місцевості) перебування в Третьюму Рейхові негативно не позначилося в подальшому житті.

Джерела і література:

1. Арзамаскин Ю.Н. Заложники Второй мировой войны: репатриация советских граждан 1944-1953 гг. / Ю.Н. Арзамаскин. — М.: [Б. и.], 2001. — 144 [1] с.

2. Буцко О.В. «С возвращением»: судьба украинских граждан, репатриированных на Родину / О.В.Буцко // Сторінки воєнної історії України: Збірник наук. праць. — Вип. 2. — К.: Інститут історії НАН України, 1998. — С. 148-162.

3. Буцко О.В. Створення і діяльність радянських органів репатріації 1944-1946 рр. / О.В. Буцко // Сторінки воєнної історії України: Збірник наук. статей / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії НАН України, 2005. — Вип. 9, ч. 3. — С. 206-212.

4. Гальчак С. Облік як форма контролю та стеження за репатріантами у повоєнному СРСР / Сергій Гальчак // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: Збірник статей / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії України НАН України, 2010. — Вип. 36. — С. 316-327.

5. Державний архів Полтавської області (далі ДАПО), ф.Р-4085, оп. 9, спр. 58.

6. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 9, спр. 78.

7. ДАПО, ф. Р-4085, оп. 9, спр. 125.

8. Державний архів Російської Федерації (далі ДАРФ), ф.Р-9526, оп. 1, д. 549.

9. Земсков В.Н. Рождение «второй эмиграции» (1944-1952) / В.Н. Земсков // СОЦИС. — 1991. — №4. — С. 3-24.

10. Зубкова Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953 / Е.Ю. Зубкова. — М.: РОССПЭН, 1999. — 229 с.

11. Коваль М. «Остарбайтери» України — раби Гітлера, ізгої Сталіна / М. Коваль // Політика і час. — 1998. — №9. — С. 74-82.

12. Коваль М. «Остарбайтери» України — раби Гітлера, ізгої Сталіна / М.Коваль // Політика і час. — 1998. — №10. — С.68-75.

13. Кононенко Е.В. Отомсти немцу! / Е.В. Кононенко. — М.: Политиздат, 1943. — 30 с.

14. Куницький М. Примусова репатріація радянських громадян до СРСР після Другої світової війни (український вектор): монографія / Михайло Куницький. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2007. — 246 с.

15. Лабин Л. О перемещенных лицах / Л. Лабин // Новое время. — 1947. — №21. — С. 1-3.

16. Пастушенко Т. Репатріанти та «вороги народу» як маргінальні групи українського суспільства / Тетяна Пастушенко // Повоєнна Україна: Нариси соціальної історії (др. пол. 1940-х — середина 1950-х рр.): Колективна монографія (Відп. ред. В.М. Даниленко. НАН України. Інститут історії України. — Кн. 2, ч. 1-2. — К.: Інститут історії України, 2010. — С. 250-271.

17. Пастушенко Т.В. «В'їзд репатріантів до Києва заборонений...»: повоєнне життя колишніх остарбайтерів та військовополонених в Україні / Тетяна Пастушенко; Інститут історії України НАН України, Німецький фонд «Пам'ять, відповідальність і майбутнє». — К.: [Б. в.], 2011. — 164 с.

18. Пастушенко Т.В. Спадок війни: політико-правове становище репатріантів у повоєнному радянському суспільстві / Т.В. Пастушенко // Український історичний журнал. — 2010. — №3. — С. 110-126.

19. Полян П.М. Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижения и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на Родине /

П. М. Полян. — М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2002. — 896 с.

20. Савченко Майя Гаврилівна // То була неволя. Спогади та листи «остарбайтерів» / НАН України. Інститут історії України. Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років» / Упор. Т.В. Пастушенко, М.Ю. Шевченко. — К.: [Б. в.], 2006. — С. 245-308.

21. Сидоренко О. Книга життя українських «остарбайтерів» / О. Сидоренко, В. Котляр. — Полтава: АСМІ, 2005. — 154 с.

22. Фонд Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г.Короленка в Державному архіві Полтавської області (далі Фонд ПДПУ імені В.Г. Короленка в ДАПО), ф. Р-1507, оп. 2, спр. 3.

23. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф. Р-1507, оп.2, спр.38.

24. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф. Р-1507, оп.2, спр.40.

25. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф. Р-1507, оп.2, спр.47.

26. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф. Р-1507, оп.2, спр.48.

27. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф. Р-1507, оп.2, спр.49.

28. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф. Р-1507, оп.2, спр.64.

29. Фонд ПНПУ імені В.Г.Короленка в ДАПО, ф.Р-1507, оп.2, спр.70.

30. Центральний державний архів вищих органів влади і управління (далі ЦДАВО України), ф. Р-2, оп. 7, спр. 1731.

31. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 2999.

32. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 3016.

33. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 4235.

34. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 4248.

35. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 7, спр. 5808.

36. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 8, спр. 2212.

37. ЦДАВО України, ф. Р-2, оп. 8, спр. 2228.

38. Центральний державний архів громадських об'єднань (далі ЦДАГО України), ф. Р-1, оп. 23, спр. 1479.

39. ЦДАГО України, ф. Р-1, оп. 23, спр. 1480.

40. ЦДАГО України, ф. Р-1, оп. 23, спр. 5166.

41. Шевяков А.А. Репатриация советского мирного населения и военнопленных, оказавшихся в оккупационных зонах государств антигитлеровской коалиции / А.А. Шевяков // Население России в 1920-1950-е годы: численность, потери, миграции: Сборник научных трудов. — М., 1994. — С. 195-222.

42. Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. Шульга. — Уфа: АН УРСР, 1942. — 36 с.

43. Янковська О.В. До питання про долю українських репатріантів Великої Вітчизняної війни / О.В. Янковська // Сторінки воєнної історії України: Збірник наук. статей / НАН України. Інститут історії України. — К.: Інститут історії НАН України, 2005. — Вип. 9, ч. 3. — С. 319-324.

44. Herbert U. Fremdarbeiter: Politik und Praxis des «Ausländer-Einsatzes» in der Kriegswirtschaft des Dritten Reiches. — Bonn: Dietz, 1999. — 589 s.

Віта Лахно (Полтава, Україна). Становище полтавських репатріантів у перші повоєнні роки

У статті розглядається доля колишніх остарбайтерів Полтавської області після їх репатріації, обмеження громадянських прав повернених громадян із Німеччини. Робиться спроба класифікувати репатріантів за групами залежно від їх допуску до роботи та навчання.

Ключові слова: остарбайтери, Пункт з прийому та розподілу репатріантів, репатріанти, репатріація, Третій Рейх.

Вита Лахно (Полтава, Украина). Положение полтавских репатриантов в первые послевоенные годы

В статье рассматривается судьба бывших остарбайтеров Полтавской области после их репатриации, ограничение гражданских прав возвращенных

граждан из Германии. Делается попытка классифицировать репатриантов по группам в зависимости от допуска к работе, учебе и карьере.

Ключевые слова: оstarбайтеры, Пункт по приему и распределению репатриантов, репатрианты, репатриация, Третий Рейх.

Vita Lakhno (Poltava, Ukraine). Poltava's repatriates in the first after war years

In the article analysed fate formerly ostarbeiters from Poltava's region after repatriation. Limitation him civil rights after return from the Germany. Describing any repatriations group, depending on the tolerance for him.

Key words: ostarbeiters, repatriation point, repatriation, the Third Reich.